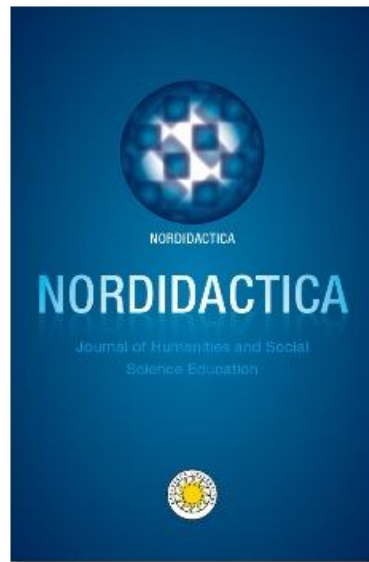

**Fritaksretten, en systematisk kunnskapsoversikt.
En undersøkelse av forskning på religiøse og
livssynsbaserte fritak i norsk skole**

Christian Lomsdalen

Nordidactica

- Journal of Humanities and Social Science Education

2026:2

Nordidactica – Journal of Humanities and Social Science Education

Nordidactica 2026:2

ISSN 2000-9879

The online version of this paper can be found at: www.kau.se/nordidactica

Fritaksretten, en systematisk kunnskapsoversikt. En undersøkelse av forskning på religiøse og livssynsbaserte fritak i norsk skole

<https://doi.org/10.62902/nordidactica.v16i2026:2.27534>

Christian Lomsdalen

Universitetet i Bergen

Abstract: The right of exemption in Norwegian schools is a tool to ensure pupils' and parents' religious and ideological freedom. In recent decades, the topic has received increased attention. Despite the right of exemption's human rights and educational relevance, research is still limited and often a sub-theme in studies with broader issues. Through a systematic review of 45 relevant publications, this article shows a breadth of academic work on the right of exemption and how the topic is subject to ongoing discussion. Only a few works systematically focus on the scheme's scope and practical implications. This knowledge gap makes it difficult to assess how the current legislation plays out in practice. The review maps the knowledge already on the topic. The findings imply that schools should strengthen routines for clear communication and predictability for the educational system. The article also points out that teachers should discuss the right of exemption in interdisciplinary settings to promote a more comprehensive and inclusive practice.

KEYWORDS: RELIGIOUS EDUCATION, NORWAY, EXEMPTION, HUMAN RIGHTS, RELIGION

About the author: Christian Lomsdalen (f. 1985), ph.d-stipendiat ved Universitetet i Bergen. Han er medlem av forskergruppen *Utdanningsrett* og forskergruppen *Forskning og undervisning om kontroversielle tema*.

Retten til fritak fra undervisning og aktiviteter i skolen på religiøst, livssynsmessig eller filosofisk grunnlag har en lang historie i det norske skolesystemet, men har gjennomgått flere endringer over tid (Skrunes, 2011a, 2011b, 2012; Lomsdalen, 2024). Dagens ordning forsøker å balansere hensynet til et felles skolesystem med fastsatte læreplaner og verdier, samtidig som den ivaretar elevenes og foreldrenes rettigheter til tros- og livssynsfrihet. Denne rettigheten bygger på internasjonale konvensjoner Norge har sluttet seg til, og er regulert i norsk lovgivning, blant annet gjennom §14-6 i Opplæringsloven (Opplæringslova, 2023). Fra skoleåret 2024/2025 gjelder fritaksretten også i videregående opplæring.

Til tross for ordningens menneskerettslige og pedagogiske betydning, er forskningen på området begrenset, også i en norsk kontekst. Selv om tematikken har fått oppmerksomhet og skapt debatt i fagmiljøet, foreligger det få empiriske studier som forsker på praksis i skolen eller som kartlegger status for forskningen om fritaksretten i Norge. Dette skaper et behov for å etablere hvor vi er nå i forskningen på fritaksordningen og praktiseringen av den i skolen. I artikkelen brukes begrepene «fritaksrett», «fritaksordning» og «fritak» noe kontekstuel, men viser samlet til det som her forstås som livssynsbegrunnede fritak.

Utgangspunktet for arbeidet er problemstillingen, **Hva er status for forskning på livssynsbegrunnede fritak i skolen?** For å svare på problemstillingen ble det gjennomført en systematisk litteraturgjennomgang. Valget av metode er inspirert av tradisjonen med systematiske litteraturgjennomganger innen medisinsk og naturvitenskapelig forskning, men tilpasset samfunnsvitenskapelige og humanistiske forskningsfelt, der slike gjennomganger er mindre vanlig (Clark et al., 2021, s. 89). Denne tilnærmingen muliggjør en bred kartlegging av forskningsfeltet, uten krav om syntese.

Studien dekker perioden 2005 til 2024, en tidsramme valgt fordi en ny fritaksrett ble innført i 2005, som skaper et brudd med tidligere versjoner av fritaksretten. Dette kan også ha påvirket studiens omfang og fokus. Søket ble gjennomført i engelskspråklige databaser gjennom ProQuest, samt i de norske databasene Oria og Idunn, supplert med Google Scholar.

Til tross for at tematikken har fått økende oppmerksomhet de senere årene, finnes det fortsatt relativt få fagfelleverderte studier av praksis knyttet til fritaksretten. Det finnes riktignok et større antall arbeider som berører feltet, men disse foreligger i hovedsak som studentoppgaver på bachelor- og masternivå snarere enn som vitenskapelige artikler, bokkapitler eller doktorgradsavhandlinger. I kartleggingen av eksisterende kunnskapsgrunnlag er det derfor metodisk nødvendig å inkludere også ikke-fagfelleverderte bidrag.

Begrunnelsen for dette er todelt. For det første representerer disse oppgavene den mest omfattende kilden til empiriske undersøkelser av faktisk praksis i skolen. Selv om arbeidenes akademiske kvalitet kan variere, eksempelvis når det gjelder teoretisk forankring, metodisk stringens eller analytisk dybde, gir de likevel tilgang til erfaringsnære data som per i dag ikke foreligger i andre former. For det andre er den økende mengden studentarbeider et viktig indikatoruttrykk for et fagfelt i bevegelse:

interessen blant studenter peker mot problemstillinger som etter hvert forventes å materialisere seg også i mer modne, fagfellevurderte publikasjoner.

Inkluderingen av slike oppgaver handler dermed ikke om å sidestille dem med etablerte vitenskapelige studier, men om å anerkjenne at det empiriske materialet de bringer frem er nødvendig for å tegne et presist bilde av praksisfeltet slik det faktisk utfolder seg. I en situasjon hvor forskningslitteraturen fortsatt er begrenset, utgjør dette materialet et verdifullt grunnlag for både å identifisere mønstre i praksis, forstå skolens håndtering av fritak mer nyansert, og peke ut hvor det er særlig behov for videre forskning.

Fritak på religiøst og livssynsmessig grunnlag

Ifølge Opplæringsloven kan elever fritas fra undervisning som oppleves av foresatte og/eller eleven som utøvelse av eller tilslutning til en annen religion eller livssyn, eller som støtende eller krenkende. Dette gjaldt både i 1998-loven og i 2023-loven (Opplæringslova – oppl, 1998, §2-3a; Opplæringslova, 2023, §14-6). Fritaksretten gjelder alle fag og aktiviteter i grunnskolen, og utvides til videregående skole fra skoleåret 2024/2025 (Opplæringslova, 2023, §14-6; Lomsdalen, 2024). Den er imidlertid begrenset av kravene til opplæring i kompetansemålene, slik at elever ikke kan fritas fra selve kunnskapsinnholdet. Alternative undervisningsmetoder kan benyttes for elever med fritaksbehov, for å sikre at de får tilgang til samme kunnskap som medelevene.

Fritaksretten i norsk skole søker å balansere et felles skolesystem med foreldrenes menneskerettslige ansvar og myndighet over sine barns utdanning. Denne retten er forankret i internasjonale konvensjoner og forplikter skolen til å ivareta elevenes rett til utdanning samtidig som elevenes og foreldrenes tros- og livssynsfrihet respekteres (Europarådet, 1952; Forente Nasjoner, 1966; Council of Europe, 2013; von der Lippe, 2017, s. 88–91; 2018, s. 146; 2019, s. 131).

Fritaksretten i §2-3a (Opplæringslova – oppl, 1998) som ble innført i 2005, var et direkte svar på kritikken Norge mottok fra FNs menneskerettighetskomité i 2004 (United Nations Human Rights Committee, 2004).¹ Kritikken ble ytterligere forsterket da Norge i 2007 ble dømt i Den europeiske menneskerettighetsdomstolen for samme sakskompleks (ECtHR, 2007). Domstolen vektla særlig at foresatte hadde betydelige praktiske og prinsipielle hindringer for å be om fritak, at de måtte begrunne ønsket og dermed oppgi religiøs tilhørighet, samt faren for konflikt med skolen som kunne hindre dem i å utøve rettighetene sine. Sammen med en kristen formålsparagraf og kristen favorisering i grunnskolens religionsfag bidro dette til domfellelsen (von der Lippe, 2018, s. 157–160).

---

¹ For mer om fritaksordningens historie før 2005 se Skrunes (2011a, 2011b, 2012) og Seland (2013).

Metodologi

For å besvare forskningsspørsmålet ble det gjennomført en litteraturgjennomgang. Litteraturgjennomgangen ble strukturert som en systematisk litteraturgjennomgang (Khan et al., 2003; Littell et al., 2008) veiledet av en PRISMA-prosessen (Moher et al., 2009) som er beskrevet i Figur 1, supplert med manuelle søk. Denne systematiske prosessen involverer fem trinn: (1) utforming av forskningsspørsmålet; (2) søk etter, screening og identifisering av relevante vitenskapelige arbeider; (3) vurdering av de identifiserte arbeidenes egnethet; (4) oppsummering og analyse av de egnede arbeidene; og (5) diskusjon av funnene i henhold til forskningsspørsmålet (Clark et al., 2021, s. 91–92; Munthe et al., 2022).

Søkemetodologi

Ved planlegging av en systematisk eller sonderende litteraturstudie må flere beslutninger tas. Ifølge Booth et al. (2018) bør man vurdere syv faktorer når man bestemmer hvilken type systematisk gjennomgang som skal utføres: 1) forskningsspørsmålet; 2) epistemologi; 3) tidsramme; 4) tilgjengelige ressurser; 5) ekspertise i gruppen; 6) målgruppe og formål; og 7) datatyper.

I denne studien er hovedmålet å kartlegge status i forskning på retten til fritak fra religionsundervisning og fritak fra aktiviteter i skolen på religiøst, livssynsmessig eller filosofisk grunnlag i Norge. Jeg forventer at funnene vil være både teoretiske, kvalitative, og kvantitative, med ulike innganger, design, og forskningsspørsmål. Å syntetisere resultatene er derfor ikke mulig, da dette krever relativt like data og forskningsområder. Det vil likevel være mulig å gi en overordnet analyse av forskningsfeltet og hva som er undersøkt.

Et sentralt spørsmål er hvor man skal søke og hvilken type forskning som skal inkluderes. Valgene her er betingede og krever en begrunnelse. Jeg har valgt å søke i alle kilder i ProQuest (inkludert Eric), Oria, Idunn og Google Scholar. Det må problematiseres at ingen norske artikkeldatabaser muliggjør reelt uttømmende og repliserbare søk, noe som kan begrense omfanget og dybden av vår gjennomgang. Det er heller ikke mulig å etterprøve søkene i ettertid eller sikre at en finner de samme treffene om en hadde gjort like søk samme dato. På grunn av funksjonaliteten i de ulike søkemotorene er søkestrengene også noe annerledes, men er forsøksvis ment å dekke det samme. Algoritmer bygget inn i de ulike søkemotorene kan også utgjøre en feilkilde i så måte. Likevel er transparens om metodologien avgjørende for å sikre en mest mulig vitenskapelig tilnærming til gjennomføringen av søket.

Jeg har besluttet å inkludere alle treff fra 01.01.2005 til datoene søkene ble gjennomført, mellom 11.11.2024 og 15.11.2024, da søkene ble gjennomført. Dette gir tilgang til den nyeste forskningen og kan avdekke fremtidige forskningsbehov. Alle søkene ble gjennomført med datobegrensningen som et utgangspunkt. Datoen 01.01.2005 er valgt fordi i løpet av 2005 ble det innført en ny fritaksrett som tidligere beskrevet. Søkene ble gjennomført additivt, hvor funnene fra hvert enkelt søk ble lagt til treffene fra tidligere undersøkelser.

FRITAKSRETTE, EN SYSTEMATISK KUNNSKAPSOVERSIKT. EN UNDERSØKELSE AV
FORSKNING PÅ RELIGIØSE OG LIVSSYNSBASERTE FRITAK I NORSK SKOLE

Christian Lomsdalen

TABELL 1

Søkeoversikt

Søkemotor	Søkestreng	Dato	Antall treff	Beskrivelse av funn
ProQuest, inkludert Eric og 9 andre databaser	(((((TITLE(exempt* OR "opt* out") OR (ABSTRACT(exempt* OR "opt* out")))) AND ((TITLE(religio*) OR (ABSTRACT(religio*))) AND ((TITLE(school* OR education*)) OR (ABSTRACT(school* OR education*)))) NOT (stype.exact("Trade Journals" OR "Newspapers" OR "Wire Feeds" OR "Blogs, Podcasts, & Websites") AND pd(20000101-20241112))) AND PEER(yes)	12.11.2024	316	44 Duplikater 234 funn fjernet på grunn av tematiske kriterier. 39 gjenstående funn som på ulikt vis dekket fritaksrett på livssynsmessig grunnlag. 38 funn ekskludert på grunn av geografisk kriterie (Norge) 1 treff.
Oria	fritak* AND (religi* OR livssyn*)	11.11.2024	43	Mange duplikater. Ett irrelevant treff.
Oria	fritak* AND (rle OR krle OR krl)	11.11.2024	19	3 nye treff. Flere duplikater med forrige søk. Ingen irrelevante treff.
Oria	fritak* AND (religion OR livssyn) AND (skole OR utdanning OR fag OR aktiviteter)	11.11.2024	13	Ingen nye treff.
Oria	fritak* AND (skole OR utdanning OR fag OR aktiviteter)	11.11.2024	26	7 irrelevante treff. Flere duplikater. Ingen nye treff fra tidligere søk.
Oria	(fritak OR fritaksrett OR fritaksretten) AND (religion OR religiøs OR livssyn OR krle OR krl OR rle)	14.11.2024	39	Ingen irrelevante treff. Ingen nye treff. Noen duplikater.
Idunn	(fritak OR fritaksrett OR fritaksretten) AND (religion OR religiøs OR livssyn OR krle OR krl OR rle)	15.11.2024	124	7 nye treff. En del duplikater og irrelevante treff.
Google Scholar	(fritak OR fritaksrett OR fritaksretten) AND (religion OR religiøs OR livssyn OR krle OR krl OR rle)	15.11.2024	1 260	Første 200 treff gjennomgått. 7 nye treff. Flere duplikater og irrelevante treff.

Søkene ble gjennomført i perioden 11.–15. november 2024 i flere databaser og søkemotorer, med varierende treffmengde og relevans. I ProQuest (inkludert ERIC og

ni andre databaser) ble det 12.11.2024 søkt på kombinasjoner av *exempt**, *opt* out*, *religio** og *school/education*, begrenset til fagfelleverderte kilder etter år 2000; søket ga 316 treff, hvorav 44 var duplikater, 234 ble ekskludert på tematiske kriterier, og 38 på geografisk grunnlag, noe som resulterte i ett relevant treff. Oria-søkene 11.11.2024 på ulike kombinasjoner av *fritak**, religion/livssyn og skole/utdanning ga henholdsvis 43 treff (fleste duplikater, ett irrelevant), 19 treff (tre nye), 13 treff (ingen nye), og 26 treff (syv irrelevante, ingen nye), mens et bredere søk 14.11.2024 på *fritak/fritaksrett* i kombinasjon med religion/livssyn ga 39 treff uten nye relevante funn. I Idunn ble det 15.11.2024 gjort et tilsvarende søk som ga 124 treff, hvorav syv nye og flere duplikater og irrelevante. Til slutt ble det 15.11.2024 gjort et Google Scholar-søk på de samme termene, som ga 1 260 treff; de første 200 ble gjennomgått og resulterte i syv nye relevante funn, med mange duplikater og irrelevante blant de øvrige.

Totalt sett satt jeg igjen med 40 treff. I tillegg til dette var 5 artikler eller treff jeg kjente til fra før av, men som ikke dukket opp i noen av søkene. Totalt sett gir dette 45 funn.

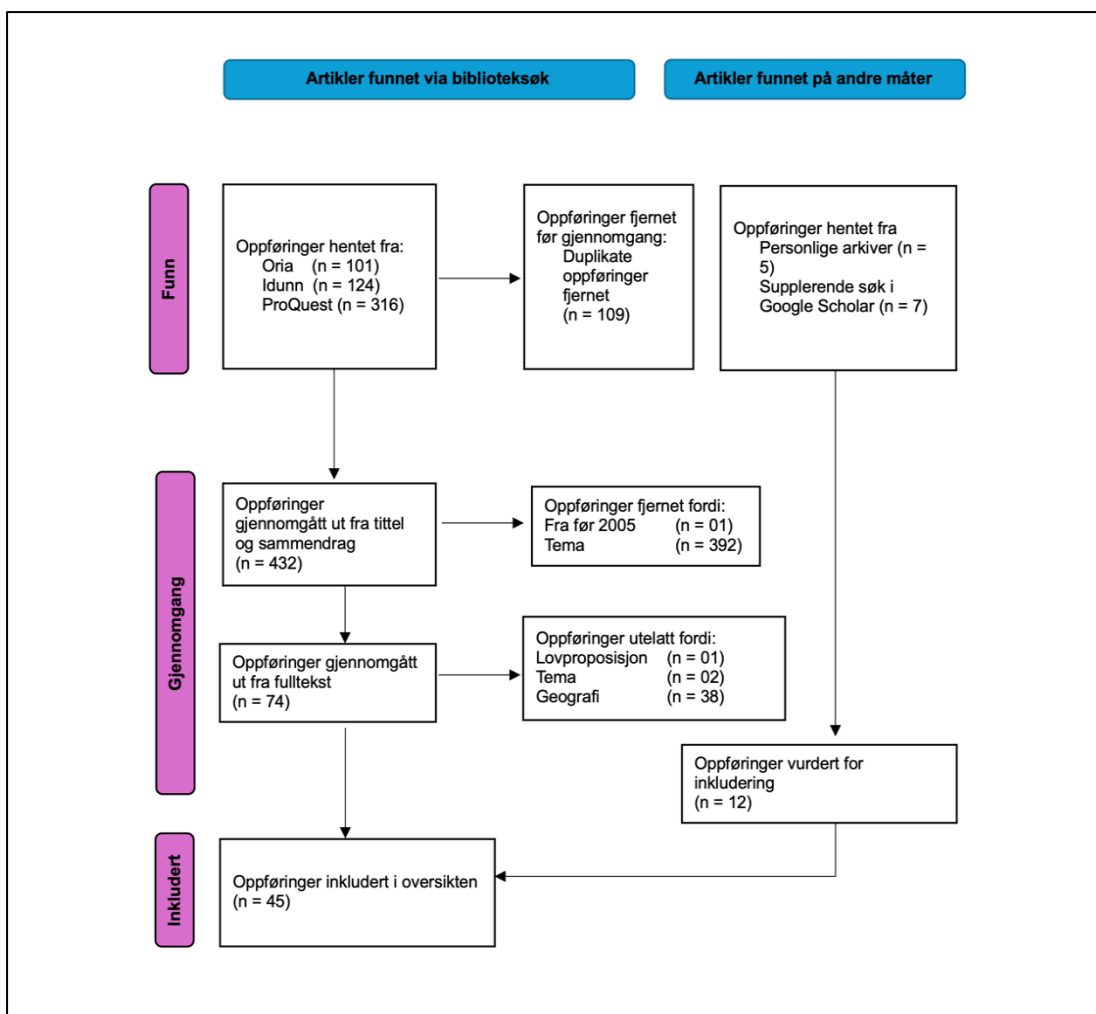
Inkluderingskriterier

Funnene som er inkludert i den endelige systematiske oversikten er begrenset til bidrag som tematiserer livssynsbegrunnede fritak i grunnskolen og videregående skole i Norge. Utvalget omfatter fagfelleverderte artikler, fagtidsskriftartikler og publiserte oppgaver på norsk eller engelsk, publisert fra 2005 og senere.

Gjennomgangen skjedde i ulike stadier, i tråd med PRISMA-modellen. Det bør sies at de fleste utelatelser skjedde før fulltekstgjennomlesningen, allerede under gjennomgangen av titler og sammendrag (PRISMA, 2020).

Totalt ble **45 relevante publikasjoner** identifisert i gjennomgangen av forskning og akademisk skriving på retten til fritak fra religionsundervisning og aktiviteter i skolen på religiøst, livssynsmessig eller filosofisk grunnlag. Disse funnene fordeler seg slik:

- **18 fagfelleverderte artikler** publisert i anerkjente tidsskrifter.
- **6 fagfelleverderte antologikapitler.**
- **1 doktorgradsavhandling**
- **15 masteroppgaver** fra ulike utdanningsinstitusjoner.²
- **1 bacheloroppgave.**
- **4 faglige, ikke fagfelleverderte, bidrag** i anerkjente tidsskrift eller fagtidsskrift.

FIGUR 1

PRISMA flyt diagram

Master- og bacheloroppgavene viser en bred institusjonell representasjon.² Denne variasjonen indikerer en nasjonal interesse for temaet på tvers av geografiske regioner og akademiske miljøer i Norge. Det er også tydelig ut i fra fordelingen at interessen har vært økende over tid. Det er indikerende for interessen for norsk fritaksrett at bare en av artiklene er på engelsk (von der Lippe, 2018).

² Oppgavene er avlevert ved Universitetet i Agder, NLA Høgskolen, MF vitenskapelige høyskole, Universitetet i Oslo, Universitetet i Sørøst-Norge, OsloMet – storbyuniversitetet, Universitetet i Bergen, Høgskulen på Vestlandet, Høgskolen i Innlandet, og Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU).

Sammenstilling og analyse av artiklene

Denne artikkelen vil ta for seg de ulike kategoriene artikler hver for seg før funnene analyseres videre samlet. Dette vil være oppdelt i fagfellevurderte tidsskriftartikler, fagfellevurderte antologikapitler, ikke-fagfellevurderte artikler, og doktorgradsavhandlinger og master- og bacheloroppgaver. Funn som primært sett diskuterer eller beskriver fritaksretten vil få kortere omtaler og beskrivelser enn funn som på ulikt vis presenterer forskning på fritaksretten.

Fagfellevurderte tidsskriftartikler

TABELL 2

Oversikt over fagfellevurderte artikler

Forfatter	År	Tittel	Tidsskrift
Duesund, Knut	2005	KRL-faget og fritaksrett for muslimske elever	DIN
Gravem, Peder	2005	KRL-faget etter uttalelsen fra FNs menneskerettighetskomité	Nordisk tidsskrift for menneskerettigheter
Gravem, Peder	2005	Religions- og livssynsundervisning i skolen innenfor rammene av menneskerettighetene	Norsk Teologisk Tidsskrift
Gravem, Peder	2006	KRL-faget og menneskerettighetene – et bidrag til en tverrfaglig debatt	Norsk Teologisk Tidsskrift
Høstmælingen, Njål	2006	For sterk trospåvirkning: norsk kristendomsundervisning i strid med menneskerettighetene	Norsk Teologisk Tidsskrift
Leganger-Krogstad, Heid	2007	Møtet mellom fag og politikk i en læreplanprosess, eksemplifisert ved KRL	Acta Didactica
von der Lippe, Marie	2007	Religion i skolen — fra Bergen til Paris	Kirke og kultur
Lied, Sidsel	2008	KRL-faget i Strasbourg – Presentasjon av dom og dissens i EMD og skisse av en mulig vei videre	Norsk Teologisk Tidsskrift
Hovdelien, Olav	2009	Fritaksproblematikken som forsvant: norske grunnskolerektorer og skolens fritaksbestemmelser	Prismet
Skrunes, Njål	2011	Fritak og handlingsrom i grunnopplæringen: i spenning mellom religiøs enhet og pluralitet på 1800-tallet	Prismet
Skrunes, Njål	2011	Fritak og handlingsrom i grunnopplæringen i skyggen av enhetsskolens fremvekst 1889 til 1970	Prismet
Skrunes, Njål	2012	Fritaksrett og handlingsrom i grunnopplæringen: i spenningen mellom religiøs og kulturell enhet og pluralitet fra 1970-tallet til i dag	Prismet
Seland, Idunn	2013	Fellesskap for utjevning – Norsk skolepolitikk for en flerreligiøs og flerspråklig elevmasse etter 1970	Tidsskrift for samfunnsforskning
Øierud, Gunnfrid Ljones	2019	Skolegudstjenester - føringer, friksjon, forandring	Prismet

Bråten, Oddrun	2019	Mye på spill: Den nasjonale debatten om skolegudstjenester belyst med to lokale caser	DIN
Lomsdalen, Christian	2021	Fritak og religiøse spenninger i skolen	Prismet
Lomsdalen, Christian	2023	Islam, Kjønn, og Fritaksproblematikk i Skolen	Tidskrift for Islamforskning
Lomsdalen, Christian	2024	Fritak på religiøst grunnlag – en endringsmelding	Prismet

Artiklene fra Knut Duesund (2005), Peder Gravem (2005a, 2005b, 2006), Njål Høstmælingen (2006), Heid Leganger-Krogstad (2007), og Sidsel Lied (2008) er, eller inneholder, alle drøftinger av kritikken mot Norge i FNs menneskerettighetskomite (United Nations Human Rights Committee, 2004) og dommen mot Norge i Den europeiske menneskerettighetsdomstol (ECtHR, 2007). Artiklene forsøker på ulikt vis å drøfte hva denne kritikken vil bety, eller har betydd, for Norge, og hvordan vi har innrettet fritaksretten og religionsundervisningen i skolen. Dette er rent teoretiske eller juridiske bidrag til faglitteraturen, men kom samtidig på en tid hvor det var lite empiri å hente om tematikken. At en artikkel bare tar for seg teoretiske og juridiske endringer i lovverket gjelder også for Lomsdalen (2024) som ser på endringene i forbindelse med opplæringslovsendringen vedtatt gjeldende fra 01.08.2024 (Opplæringslova – oppll, 1998; Opplæringslova, 2023).

Marie von der Lippe (2007) gir en større gjennomgang og sammenligning av religionsundervisningen i Norge og Frankrike, og inkluderer som en del av det en redegjørelse for den norske fritaksretten og endringene som hadde skjedd noen år tidligere. Det er en mer begrenset historisk gjennomgang enn hva vi finner hos både Idunn Seland (2013) og Njål Skrunes (2011a, 2011b, 2012). Begge har gitt historiske oversikter over fritaksretten og endringene som har skjedd på dette området over lenger tidsrom. I Seland sitt tilfelle var dette en relevant sidetematikk knyttet til en større hovedtematikken i artikkelen mens det for Skrunes sitt vedkommende var et lenger dypdykk over tre artikler ned i ulike varianter av religiøse fritaksretter i norsk skole, og begrunnelsene for disse, gjennom historien. Det pekes i liten grad på empirisk data, selv om det trekkes frem eksempler.

Det var først i 2009 det begynte å komme empiriske data på den nye og oppdaterte fritaksretten som ble innført i 2005. Olav Hovdelien (2009) undersøkte omfanget av fritak i religionsfaget i grunnskolen i Oslo og Agder at rektorer i disse fylkene hadde lite befatning med fritaksmeldinger. Hovdeliens undersøkelse dekket tidsrommet 2007 og 2008. I en spørreundersøkelse hvor 168 rektorer i de to fylkene svarte, opplyste 57% av rektorene i undersøkelsen at de aldri hadde fått noen fritaksmeldinger, mens bare 5 % hadde fått over 20 fritaksmeldinger på de 3-4 årene som den nåværende fritaksretten hadde fungert (Hovdelien, 2009, s. 136–139). De samme funnene er også omtalt i Hovdeliens doktorgradsavhandling (Hovdelien, 2011, s. 101; 226–227) og vil ikke bli omtalt på nytt under den overskriften.

En av tematikkene hvor fritaksretten trekkes frem er i tilknytning til skolegudstjenesteordningen i norsk skole. Dette er også tematikken for Gunnfrid Ljones

Øierud (2019) og Oddrun Bråten (2019) sine artikler. Hos førstnevnte drøftes skolegudstjenestetematikken i lys av debattene og stortingsvedtak om skolegudstjenester som har skjedd i løpet av de siste årene før artikkelen kom. Her tematiserer hun muligheten for fritak ved flere anledninger, uten at det har vært undersøkt i hvilken grad fritaksretten benyttes i forbindelse med gudstjenestene. Sistnevnte drøfter skolegudstjenestetematikken i lys av to case, et fra Trondheim hvor også det alternative opplegget for elevene som fritas skisseres, og fra Voss, hvor deler av beskrivelsen er knyttet til et lokalt debattmøte om problematikken. Det gir et innblikk i både argumentasjon og hva fritaket kan bestå i. Skolegudstjenester har også blitt tematisert av Hovdelien og Neegaard (2014, 2020), men uten nærmere fokus på fritaksordningen, og er dermed utelatt fra denne undersøkelsen.

Begge artiklene fra Christian Lomsdalen (2021a, 2023) er basert på elementer fra hans masteroppgave (2019) som er blant masteroppgavene i litteraturoversikten. Undersøkelsen er basert på saksdokumenter fra henvendelser og klager til statsforvalterembetene i Norge knyttet til fritaksretten i opplæringsloven §2-3a. Datamaterialet består av 57 individuelle henvendelser eller klager, innsamlet i 2018, med saker som strekker seg fra 2005 til innsamlingstidspunktet. Med dette som utgangspunkt vises det til en stor bredde i aktiviteter, tema, og fag som foresatte ønsker at deres barn skal fritas fra i skolen. I den første artikkelen (2021a) tas det for seg de sakene hvor det fremkommer en klar livssynstilhørighet til klagesaken og hvordan dette skaper noen mønstre i saksoversikten. Studien finner en klar overvekt av klager fra humanister på skolegudstjenester, mens saker knyttet til svømming i hovedsak kommer fra muslimske familier. Det er også flere saker fra kristne familier som omhandler tematiske fritaksønsker, som fritak fra undervisning om homofili eller evolusjon. Den andre artikkelen (2023) tar for seg svømmetematikken spesielt og fokuserer på fire utvalgte saker som belyser utfordringene knyttet til religionsfrihet, retten til utdanning, og diskrimineringsvernet opp mot menneskerettighetsperspektiver løftet av Julia Köhler-Olsen (2014).

Fagfellevurderte antologiartikler

Antologiartiklene har nok få skiller fra artiklene fra vitenskapelige tidsskrifter i seg selv. Bidragene fra Marie von der Lippe (2017, 2018) er i hovedsak drøftelser og redegjørelser for fritaksretten og hvordan den er lagt opp til, med diskusjoner av hva slags fritak som det kan gis ut i fra det regelverket som eksisterer for dette i en norsk sammenheng. Sistnevnte artikkel er også litteraturstudiens eneste bidrag på engelsk og bidrar dermed til den internasjonale litteraturen på feltet og beskriver fritaksretten i Norge for et internasjonalt publikum. Bidraget fra Ragnhild Fauske (2013) handler primært sett om forventningen om at religionsundervisningen skal være nøytral eller objektiv, men kommer også innom fritaksretten som et ledd i dette. Uten å drøfte den nærmere eller komme med eksempler.

TABELL 3

Oversikt over antologiartikler

Forfatter	År	Kapittel tittel	Boktittel
Kleive, Hildegunn Valen	2013	RLE på Sunnmøre	Kunnskap til hva? Om religion i skolen
Fauske, Ragnhild	2013	"Eg er så redd for ikkje å vere nøytral nok": Korleis skal ein tolke kravet om ei objektiv og nøytral undervisning, og kva problem er knytte til desse målsettingane?	Kunnskap til hva? Om religion i skolen
Fuglseth, Kåre	2014	Det erfarte RLE-faget	RLE i klemme: ein studie av det erfarte RLE-faget
Lippe, Marie von der	2017	Fritak for hvem og for hva?	Religion i skolen
Lippe, Marie von der	2018	The Right to be Exempted	Religion, law, and justice
Lomsdalen, Christian	2021	Motstridende rettigheter i klasserommet og fordommer mot enkeltgrupper	Fordommer i skolen. Gruppekonstruksjoner, utenforskap og inkludering

Artiklene skrevet av Hildegunn Valen Kleive (2013) og Ragnhild Fauske (Fauske, 2013) er begge en del av prosjektet «RLE på Sunnmøre»³ som undersøkte praksis i faget i sitt geografiske område. Dette ble gjennomført ved hjelp av en spørreundersøkelse besvart av 114 RLE-lærere i to omganger i løpet av 2009 samt en fokusgruppeundersøkelse gjennomført i 2012 med fem lærere (Kleive, 2013, s. 14–16). I undersøkelsen kommer det frem at fire av 58 lærere hadde opplevd fritaksønsker i løpet av det siste året. Dette var primært sett ønsker om fritak fra skolegudstjenester. Det drøftes i artikkelen om at lite mangfold i elevmassen er grunnen til den lave fritaksønskeforekomsten. Det kommer også frem at to lærere rapporterer om å velge arbeidsmåter for å unngå fritak, selv om majoriteten av lærerne ikke rapporterer om å gjøre det (Kleive, 2013, s. 23).

Lomsdalen (2021b) er basert på funn fra masteroppgaven hans (2019), og er en casebasert drøfting av fritaksretten med utgangspunkt i et case. Hvor et foreldrepar ikke ønsket at deres barn skulle undervises om seksuelt mangfold, spesielt av en homofil lærer. Dette er et utgangspunkt blant annet for å diskutere positive og negative sider ved fritaksretten og praktiseringen av denne. Hvor fritaksretten på den ene siden kan fungere som en sikkerhetsventil for religiøse minoriteter, men på den andre siden kan den også virke ekskluderende.

---

³ Faget har skiftet navn en rekke ganger siden 1997 og denne forskningen ble gjennomført mens faget het RLE, Religion, livssyn, og etikk.

I prosjektet «RLE-faget nord for Dovre»⁴ under ledelse av Kåre Fuglseth gjorde forskerne i 2013 en kvantitativ spørreundersøkelse med lærere i RLE-faget, med 280 respondenter. Hovedtemaet i undersøkelsen var praksis i RLE-faget, men dekket også som en del av det hvordan fritaksretten ble praktisert i faget. Prosjektgruppen fant i sin undersøkelse at 30,8% av lærerne rapporterte ulike former for fritak i faget. Av disse hadde 61% gitt fritak for skolegudstjenester, 7,8% av lærerne hadde gitt fritak for bønn, 1,3% for drama, 15,6% for sang og musikk, 19,5% for omvisninger i kirker og andre gudshus, 9,1% for lystenning, 3,9% av markeringer av ikke-kristne høytider, og 27,3% for andre aktiviteter og arrangementer. (Fuglseth, 2014b, s. 68–69; 2014a, s. 11; Straum, 2014, s. 30).

Faglige bidrag i fagtidsskrift og vitenskapelige tidsskrift

TABELL 4

Oversikt over ikke-fagfelleverderte artikler

Forfatter	Årstall	Tittel	Publisert
Dybdahl, Gullaug Lereim	2008	KRL-faget og fritak	Bedre skole
Andreassen, Bengt-Ove	2015	Fritaksrett og presiseringer om religionsundervisning også i videregående opplæring?	Prismet
Høstmælingen, Njål	2015	Folkerett og religionsundervisning i videregående opplæring: kommentar til Andreassen	Prismet
Lomsdalen, Christian	2022	Fritaksklagene jeg ikke fant	Norsk Pedagogisk Tidsskrift

Artiklene i denne kategorien er primært sett teoretiske, men er ikke fagfelleverderte. Unntaket fra dette er den første artikkelen som drøfter praksis ute i skolene basert på empirisk undersøkelse. Artikkelen til Gullaug Lereim Dybdahl (2008) er en ikke-fagfelleverdert populærvitenskapelig gjennomgang av en studie tidligere publisert i en fagfelleverdert artikkel (Dybdahl, 2002). 2008-artikkelen tar fremdeles for seg læreres fritakshåndtering under fritaksreglene fra før lovendringen i 2005. Dermed blir de ulike aspektene som omtales vanskelig å vurdere sett opp mot ny lovgivning.

Artiklene til Bengt-Ove Andreassen og Njål Høstmælingen henger sammen og var en drøfting i to deler av at fritaksretten i Opplæringsloven §2-3a ikke eksplisitt innbefattet elevene i videregående skole. Drøftingen var både en argumentasjon for at dette burde endres og at det allerede forelå en menneskerettslig fritaksrett for elever i videregående skole, selv om de ikke var dekket av fritaksretten i Opplæringsloven. Denne diskusjonen er senere også omtalt hos Lomsdalen (2019, 2024)

---

⁴ Også denne forskningen ble gjennomført mens faget het RLE, Religion, livssyn, og etikk.

Artikkelen fra Lomsdalen (Lomsdalen, 2022) er en drøfting av hvilke funn som han ikke fant i sin tidligere forskning (Lomsdalen, 2019), men som han hadde forventet å finne ut i fra tidligere omtale av bruk av fritaksretten i ulike sammenhenger. Dette er dermed ikke basert på egen empirisk forskning for hvorfor de ulike fritakene var forventet å bli funnet.

Avhandlinger og bachelor- og masteroppgaver

TABELL 5

Oversikt over avhandlinger og bachelor- og masteroppgaver

Navn	År	Tittel	Institusjon	Oppgavetype
Weigård, Ellen Mir	2007	"...ei kristen og moralsk oppseding...": en fagdidaktisk undersøkelse av religions- og livssynsminoriteters holdninger til grunnskolefaget Kristendoms-, religions- og livssynskunnskap	Universitetet i Oslo	Master
Olav Hovdelien	2011	Den multikulturelle skolen – hva mener rektorene? Grunnskolerektorer, skolens verdiforankring og religions- og livssynsundervisningen	Universitetet i Agder	Doktorgrads-avhandling
Opsal, Reidun Rindal	2013	Påskevandring : påskevandring som arbeidsmåte i RLE-faget og grenseobjekt i samarbeidet mellom skole og kirke	MF vitenskapelige høyskole	Master
Dalane, Marte Holmeide	2014	Mer eller mindre haram? Unge, norske muslimers forhold til musikk og musikkundervisningen i skolen	MF vitenskapelige høyskole	Master
Jensen, Charlotte Lied	2016	«Vi lever i et kristent land som ikke skal være kristent lenger» : en kvalitativ studie av religion- og livssynslæreres synspunkter på å undervise i KRLE-faget i mangfoldige elevgrupper	Universitetet i Agder	Master
Øverli, Mina	2017	Juleavslutninger i skolen – et inkluderende fellesarrangement?	Høgskolen i Innlandet	Master
Bhagat, Sassi Nida	2017	Barns religionsfrihet i den offentlige skolen	Universitetet i Oslo	Master
Lomsdalen, Christian	2019	Den besværlige fritaksretten. Om klagesaker og henvendelser gjort til fylkesmannsembetene knyttet til Opplæringsloven §2-3a.	Universitetet i Bergen	Master
Selhi, Jonas	2020	Religionsutøvelse på skolen: en kvalitativ undersøkelse av muslimske elevers religionsutøvelse i norsk skole	MF vitenskapelige høyskole	Master
Engebretsen, Audun	2020	Hva er et likeverdig alternativ? En studie av osloskolenes håndtering av fritak fra skolegudstjenester sett opp mot regjeringens veileder	OsloMet	Master
Finsrud, Stine Marie	2022	Ekskursjon som læringsaktivitet i KRLE-faget	NTNU	Bachelor
Alnes, Ceine Dybvik	2023	En kvalitativ studie av religiøse minoritetsforeldres samarbeid med skolen – opplever de anerkjennelse og respekt for egne religiøse og kulturelle verdier?	Høgskulen på Vestlandet	Master

Karlsen, Othilia	2023	Ekskursjoner i KRLE-faget. En kvalitativ studie av et utvalg læreres vurderinger og refleksjoner om arbeidsmåten	NLA Høgskolen	Master
Aasland, Guro	2023	Elever av Jehovas vitner i klasserommet	Universitetet i Sørøst-Norge	Master
Weiglin, Embla	2023	«Store slott og store statuer»: En kvalitativ undersøkelse av estetiske arbeidsmetoder i begynneropplæring i KRLE-faget	Høgskulen på Vestlandet	Master
Sjursen, Maria	2023	Hvordan kan virtuell virkelighet brukes i religionsundervisningen på mellomtrinnet, med særlig henblikk på ekskursjon?	NLA Høgskolen	Master
Eiken, Emilie Nancy	2024	Kjønn på timeplanen: en diskursiv analyse av debatten om temaet kjønn i skolen	MF vitenskapelige høyskole	Master

Det har vært en tydelig økning i interessen for tematikken de siste årene, hvor ni av 17 funn i denne kategorien er fra 2020 eller senere. De resterende åtte funnene sprer seg mer i tid over de 15 årene mellom 2005 og 2020. Når det gjelder Hovdelien (2011) er funnene her omtalt sammen med omtalen av Hovdelien (2009) under oversikten over artikler. Tilsvarende er Lomsdalen (2019) omtalt sammen med omtalen av Lomsdalen (2021a) på samme sted.

Weigård (2007) er en tekstanalyse av bidrag fra noen tros- og livssynssamfunn utenfor Den norske kirke om deres forståelse av religionsfaget i grunnskolen. Det var da tekstbidrag fra Human-Etisk Forbund, Islamsk Råd Norge, Buddhistforbundet, og Det Mosaiske Trossamfunn. De viktigste funnene knyttet til fritaksretten er at den begrensede fritaksretten, som tillater fritak fra religiøse aktiviteter, men ikke fra kunnskapsinnholdet, ikke fungerer tilfredsstillende for minoritetene. Weigård beskriver at minoritetene opplever at skillet mellom deltakelse og observasjon er vanskelig å gjennomføre i praksis, og at fritaksordningen ikke beskytter barna mot det de oppfatter som indoktrinering. Oppgaven ble levert inn etter kritikken i FNs menneskerettighetskomite, men før domsavsigelsen i Den europeiske menneskerettighetsdomstolen om samme tema (United Nations Human Rights Committee, 2004; ECtHR, 2007). Komiteen påpekte at ordningen med begrenset fritak forutsetter en nøytral og objektiv undervisning, noe som ifølge komiteen ikke er tilfellet.

Opsal (2013) gjorde en kvalitativ empirisk studie av tre påskevandring for andreklassinger, i regi av et samarbeid mellom skole og kirke, og benyttet en kombinasjon av observasjoner, intervjuer og dokumentanalyse for å avdekke hvordan påskevandringen kan tjene som et pedagogisk verktøy i RLE-undervisningen, samtidig som den belyser de faglige og institusjonelle grensene mellom pedagogisk og religiøs praksis. Observasjonene, som omfatter både strukturert og ustrukturert tilnærming, gir et bilde av at påskevandringen gir en konkret, sanselig og helhetlig formidling av den bibelske fortellingen og dermed støtter opp om sentrale kompetansemål i RLE-faget. De semistrukturerte intervjuene med lærere og kirkens ansatte avdekket et behov for tydeligere avklaringer av roller, forventninger og språkbruk, slik at usikkerhet om hvorvidt aktiviteter som sang og nattverd skal regnes som forkynnende eller pedagogisk, blir redusert. Undersøkelsen viser en usikkerhet blant lærerne om hvor grensen går mellom ordinære RLE-oppgaver og det som kan oppleves som forkynnelse,

spesielt når sangene inneholder tydelige trosuttrykk. Den viste også at det var få fritaksønsker, fem stykker totalt sett i de tre klassene. Studien konkluderer med at påskevandringen, definert som et grenseobjekt i samarbeidet mellom kirke og skole, har et stort potensial for å fremme aktiv og sansebasert læring, men forutsetter at fritaksreglene praktiseres konsekvent, at rollene avklares bedre, og at en felles begrepsverden etableres for å ivareta både elevenes læringsutbytte og foreldrenes rettigheter til å velge bort religiøse aktiviteter.

Dalane (2014) undersøkte unge, norske muslimers holdninger til musikk i skolen gjennom en kvalitativ forskningsmetode der det er gjennomført semistrukturerte livsverdensintervjuer med fire muslimske ungdomsskoleelever i Oslo. Intervjuene fant sted i skoletiden og fokuserte på informantenes musikkinteresse, akseptable sjangre og instrumentbruk, samt deres opplevelser av musikkundervisningen. Funnene gir et bilde av at ungdommene har et mangfold av holdninger til musikk, fra positive opplevelser av indre ro til skepsis mot visse instrumenter og sjangre (særlig rock og hip hop), som noen opplever som problematiske. Skepsisen var i stor grad basert på hvordan bestemte musikkuttrykk kan bryte med religiøse normer og praksiser, og informantenes syn er påvirket av foreldre, koranskole, moské og internett. I lys av opplæringsloven § 2-3a diskuteres fritaksretten i musikkfaget, særlig relevant når musikalske aktiviteter oppleves som uforenlige med religiøs overbevisning. Tre av fire informanter anser likevel ikke fritak som et aktuelt tema, fordi de prioriterer skolearbeidet og ønsker å oppnå gode karakterer, men oppgaven påpeker at det kan oppstå situasjoner der noen elever vil ønske å avstå fra deltakelse. Avhandlingen argumenterte for behovet for mer kunnskap om og forståelse av muslimske elevers forhold til musikk, samt en åpen drøfting av tilpasning og fritaksproblematikk i musikkfaget.

Jensen (2016) gjorde kvalitative forskningsintervjuer for å undersøke fire ungdomsskolelæreres synspunkter på å undervise i KRLE-faget i mangfoldige elevgrupper. Fritaksretten er omtalt i forbindelse med tilpasning av undervisningen. Lærerne forteller at elevene har anledning til å melde fritak fra aktiviteter i tilknytning til KRLE-faget, men ikke fra fagets kompetansemål. Lærerne i studien opplever generelt at fritaksordningen er uproblematisk, og ingen av lærerne har opplevd at elever har meldt fritak fra aktiviteter i KRLE-faget. Flere lærere uttrykker at det er positivt at elevene har anledning til å melde fritak, og at det ikke lenger er nødvendig å søke om fritak. Besøk i ulike gudshus og hos trossamfunn trekkes frem som eksempler på aktiviteter elevene kan melde fritak fra.

Øverlien (2017) undersøkte kvalitativt juleavslutninger ved en skole. I arbeidet gjennomførte hun observasjon av tre juleavslutninger og gjorde semistrukturerte forskningsintervjuer med fire lærere. Funnene viste at juleavslutninger ved den aktuelle skolen er svært ulike. Noen lærere vektla kristent innhold med julespill og kristne sanger, mens andre valgte bort dette. En lærer brukte humor som et virkemiddel i julespillet. Det kom frem at lærerne mente at juleavslutninger bidrar til fellesskap og et bedre klassemiljø. Fritaksretten er et tema som blir diskutert i oppgaven, selv om ingen av lærerne hadde erfaring med at elever hadde søkt om fritak fra juleavslutningene. En av lærerne pekte på at det er vanskeligere å få fritak fra KRLE-faget nå enn tidligere.

Bhagat (2017) er en juridisk analysere av barns religionsfrihet i den offentlige skolen ved å se på ulike rettskilder, inkludert menneskerettslige konvensjoner og grunnloven, samt forarbeider, forskrifter og juridisk litteratur. Funnene gir et bilde av at skolen skal tilrettelegge for barns religionsutøvelse, for eksempel ved svømmeundervisning eller bruk av religiøse plagg, så lenge det ikke går på bekostning av likeverdig opplæring og integrering. Avhandlingen konkluderer med at skolens adgang til å formidle religion forutsetter reell fritaksmulighet for elevene, og at skolens plikt til å legge til rette for religionsutøvelse må balanseres mot hensynet til likeverdig opplæring.

Selhi (2020) undersøkte hvordan et utvalg muslimske ungdommer erfarte og praktiserte religionsutøvelse på skolen. Det ble gjennomført to semistrukturerte gruppeintervjuer, ett med fire muslimske gutter og ett med tre muslimske jenter fra ulike skoler i og rundt Oslo. De viktigste religiøse praksisene for informantene var bønn, faste, matvaner, bekledning, og avhold fra visse aktiviteter. Alle informantene uttrykte et behov for å be fem ganger daglig, og ønsket et egnet sted for å be i fred på skolen. Skolene varierte i hvorvidt de tilrettela for dette. Ungdommene ønsker forståelse og aksept for å faste under ramadan, og noen har opplevd press eller tvang til å bryte fasten. Informantene ønsket også å spise halalmat, men opplever at dette ikke alltid var tilrettelagt. Ungdommene rapporterte å oppleve manglende tilrettelegging, negative reaksjoner fra skolen, og sosialt press knyttet til religionsutøvelse. Når det gjelder retten til fritak på religiøst grunnlag opplevde elevene press på å delta i for eksempel juleaktiviteter, selv om det er mulig å be om fritak. Det var også et sterkt ønske å om få fritak fra pardans med det motsatte kjønn. Skolens praksis ble omtalt som ulik, usystematisk og personavhengig, noe som skapte usikkerhet rundt elevenes religionsfrihet.

Engebretsen (2020) gjorde en kvalitativ studie, der datainnsamlingen besto seks semistrukturerte intervjuer av skoleansatte og tre observasjoner av alternative opplegg til skolegudstjenester ved forskjellige osloskoler. Funnene viste at skolene håndterer fritaksretten ulikt, noe som gir variasjon i kvaliteten på de alternative tilbudene; enkelte skoler vektla faglig innhold om tradisjoner, mens andre prioriterte fellesskapsfølelse eller innslag av «julestemning». Det fremgikk at de som ba om fritak fra skolegudstjenestene i stor grad var elever med muslimsk og humanistisk bakgrunn, selv om det også var andre tros- og livssynssamfunn representert. Analysen avdekket også at aktiv påmelding og likeverdige opplegg ikke var en selvfølge, og at praksisen kan medføre et skille mellom elever, særlig når skolene legger opp til obligatoriske gudstjenester som avslutning før skoleferien. Videre fremgår det at enkelte informanter føler eksternt press fra lokale aktører, mens andre opplever at veilederen ikke gir tilstrekkelig føring for hva som regnes som et pedagogisk og likeverdig alternativ. Oppgaven konkluderte derfor med at veilederen bør revideres for å tydeliggjøre skolens ansvar for å sikre reell valgfrihet og et meningsfylt, likeverdig alternativ for de elevene som benytter seg av fritaksretten.

Finsrud (2022) undersøkte hvilken betydning ekskursjoner kan ha som læringsaktivitet i KRLE-faget gjennom forskningsintervju med to lærerstudenter. Funnene viste at ekskursjoner anses som et positivt tilskudd til undervisningen, særlig fordi de gir rom for visuelle og sanselige opplevelser som kan styrke elevenes forståelse

av religioners materielle kultur. Samtidig oppleves risikoen for forkynnelse som en utfordring, og informantene er usikre på hvordan de kan kontrollere hva som skjer under et besøk. Spørsmålet om fritaksretten skaper dessuten bekymring, særlig fordi enkelte foreldre kan ønske at barna ikke deltar på ekskursjoner, noe som igjen krever alternative opplegg og kan medføre et skille i elevgruppen.

Alnes (2023) undersøkte hvordan foreldre fra religiøse minoriteter opplevde skole-hjem samarbeidet i KRLE-faget, gjennom intervjuer med fire foreldre fra religiøse minoriteter. Foreldrene var muslimer, hinduer, og buddhister. Foreldrene opplevde generelt at de blir respektert av skolen. Studien gir et bilde av at ingen av foreldrene husker å ha fått informasjon om fritaksretten fra skolen, med unntak av en informant som nylende sa hun hadde hørt om det. Foreldrene viste begrenset interesse for å bruke fritaksretten, men var åpne for at barna selv skal få bestemme. Oppsummert viste studien at selv om foreldrene opplever en viss grad av anerkjennelse og respekt, er det forbedringspotensial i samarbeidet mellom skole og hjem, spesielt når det gjelder informasjon om rettigheter og tilrettelegging for deltakelse.

Karlsen (2023) undersøkte læreres vurderinger og refleksjoner om ekskursjoner som arbeidsmetode i KRLE-faget. Det ble gjennomført fire dybdeintervjuer med lærere i Osloskolen. Undersøkelsen fant at ulike faktorer påvirker lærernes valg av ekskursjoner, som eksterne føringer, praktiske hensyn, og representantens kompetanse. Lærerne var opptatt av å unngå forkynnelse under ekskursjoner. Det var en tendens til at oppfatningen av hva som betraktes som forkynnelse varierte mellom lærerne. Fritaksretten blir omtalt som en ekstern føring som lærere må forholde seg til. Lærerne har ulike erfaringer med fritaksretten, men generelt har de ikke opplevd det som et stort problem. Noen foreldre ber om fritak, men lærerne opplever at de har god kontakt med foreldrene. Det nevnes ikke hvilken tilhørighet fritaksønskerne har. Lærerne understreker viktigheten av å informere foreldrene i god tid for å unngå unødvendige fritakssøknader. Det påpekes at det kan være en forskjell i respons fra foreldregruppen og elever, alt etter hvilket ekskursjonssted klassen skal til. Det rapporteres om en større skepsis til kristne ekskursjonsmål, noe som av Karlsen antydes at kan ha noe med kristendommens posisjon i skolen og faget å gjøre.

Aasland (2023) undersøkte hvordan et utvalg lærere mener de kan tilrettelegge for et inkluderende klasserom for elever av Jehovas vitner. Det ble gjennomført intervjuer med fire lærere. Aasland fant at lærerne anser sin rolle som viktig for å skape trygge rammer og inkludering. Flertallet av lærerne opplever ikke det faglige innholdet som den største utfordringen, men heller sosiale situasjoner som feiring av høytider, merkedager og bursdager. Fritaksretten omtales i oppgaven som en rettighet elever har til å søke fritak fra aktiviteter, ekskursjoner og lignende som strider mot deres religiøse tro. Det understrekes at elever av Jehovas vitner kan søke fritak fra skolegudstjenester, religiøse markeringer og aktiviteter i fag som KRLE, naturfag og samfunnsfag. Det kommer frem i oppgaven at det er lite bruk av fritaksretten blant elever av Jehovas vitner, noe som kan tyde på at lærerne tilrettelegger undervisningen på en slik måte at det ikke er behov for fritak. Det understrekes at et godt foreldresamarbeid kan redusere behovet for å benytte seg av fritaksregelen.

Weiglin (2023) har undersøkt estetiske arbeidsmåter i KRLE-faget med observasjon som metode. Observasjonene ble gjennomført i ulike klasserom og trinn, inkludert undervisningssituasjoner i forskjellige fag. Weiglin peker på at det kan se ut som at lærerne har en redsel for å krysse estetiske (og etiske) grenser, på grunn av opplæringslovens daværende særegne regler for KRLE-faget, samt fritaksretten. Dette antydes at kan føre til at lærere unngår å ta i bruk estetiske metoder i undervisningen. Oppgaven diskuterer hvordan fritaksretten kan føre til at lærere er forsiktige med å bruke estetiske metoder, spesielt de som kan oppfattes som kontroversielle. Det ser likevel ikke ut til å forekomme konkret i undersøkelsens empiri.

Sjursen (2023) undersøkte hvordan virtuell virkelighet (VR) kan brukes i KRLE-undervisningen på mellomtrinnet, med særlig fokus på ekskursjon. Oppgaven bygget på en kvalitativ studie med inspirasjon fra to forskningsmetoder: aksjonsforskning og pedagogisk designforskning. Fritaksretten er omtalt i sammenheng med de etiske utfordringene ved bruk av VR i KRLE-faget. Det pekes på at det er viktig at foreldre og foresatte får god informasjon i forkant av en ekskursjon eller annen aktivitet, selv om de er digitale. Det vises også til at det kan være hensiktsmessig å la foreldre og foresatte se igjennom materialet på forhånd.

Eiken (2024) undersøkte diskurser om kjønn i skolen, med særlig fokus på motstandere av undervisning om kjønn, ofte fra religiøse miljøer. Oppgaven anvender en diskursiv metode for å analysere hvordan ulike aktører snakker om kjønn, og hvordan dette påvirker forståelsen av temaet. Eiken finner at fritaksretten blir sett på som et viktig verktøy for å beskytte barn mot det de oppfatter som skadelig undervisning. Det argumenteres for at foreldre har rett til å søke fritak fra undervisning som strider mot deres religiøse og filosofiske overbevisninger. Eiken viser samtidig at mange av de det gjelder har fått avslag på fritak fra slik undervisning. Dette er primært sett fra det Eiken omtaler som dypt religiøse aktører, med kristen tilhørighet. Fritaksretten blir diskutert som en del av en større verdikonflikt mellom foreldre og skolen. Foreldre søker fritak fra undervisning de opplever som indoktrinerende, spesielt når det gjelder kjønns mangfold og seksualitet.

Funn

Forskning på fritaksretten i norsk skole er begrenset, og fremstår ofte som et undertema i studier med bredere problemstillinger, slik som religionsundervisningens form og innhold, debatten om skolegudstjenester eller skole-hjem-samarbeid. Enkelte bidrag har imidlertid gjort fritaksretten til et hovedspor, særlig Olav Hovdeliens (2009, 2011) og Christian Lomsdalens (2019, 2021a, 2021b, 2022, 2023, 2024) arbeider. Andre studier, som Kleive (2013) og Fuglseth (2014), har gjort kvantitative undersøkelser som en del av større studier av RLE-/KRLE-faget, der fritaksretten inngår som én av flere variabler. Dette kommer i tillegg til studentarbeidene, hvor det i større grad har blitt utført ulike små empiriske studier på praksis knyttet til fritaksretten.

I de juridisk-teoretiske bidragene (eksempelvis Gravem 2005a, 2005b, 2006; Høstmælingen 2006; von der Lippe 2007, 2018; Lomsdalen 2024) står de

menneskerettslige føringene sentralt. Disse arbeidene diskuterer ofte kritikken mot Norge fra FNs menneskerettighetskomité (2004) og Den europeiske menneskerettighetsdomstolen (ECtHR, 2007), og hvordan fritaksretten ble revidert i kjølvannet av denne kritikken. Samlet belyser disse tekstene hvordan norske myndigheter har justert regelverket og praksis, særlig når det gjelder krav til en «objektiv, kritisk og pluralistisk» religionsundervisning og muligheten til å søke fritak fra aktiviteter som oppleves som forkynnende.

I det videre vil jeg gå gjennom de funnene jeg mener å ha funnet i forskningen på ordningen med livssynsbegrunnede fritak i skolen. Dette vil fokusere på de empiriske funnene, for selv om man ikke skal se bort i fra juridiske og teoretiske drøftelser av fritaksretten, så bidrar dette i mindre grad med kunnskap om ordningen i seg selv og hvordan det fungerer.

Liten fritaksbruk, men likefullt en bredde

Det er få undersøkelser som ser på praksis, men en gjennomgående konklusjon i disse undersøkelsene er at formelle fritak fra undervisning benyttes i liten grad. Eksempelvis fant Hovdelien (2009, 2011) at mange rektorer aldri hadde mottatt fritaksmeldinger i religionsfaget, og at kun et fåtall rektorer opplevde mer enn 20 fritaksmeldinger i løpet av tre-fire år (2005–2008). Kleive (2013) rapporterte liknende lave tall fra sitt prosjekt på Sunnmøre, og Opsal (2013) observerte at bare fem elever hadde valgt fritak fra påskevandring i hennes studie. I Jensen (2016) og Øverlien (2017) hadde lærerne ingen erfaringer med elever som ønsket fritak. Disse funnene tolkes ofte som en indikasjon på at fritaksretten i praksis ikke utløser store omfang av klager eller formelle forespørsler.

Til tross for at fritaksmeldinger fremstår sjeldne, finnes det studier som peker på en større bruk av fritaksretten enn hva undersøkelsene over indikerer, og en større variasjon i hvilke aktiviteter eller temaer foreldre og elever ønsker fritak fra. Fuglseth (2014) fant at en god del lærere rapporterte om fritak blant annet fra skolegudstjenester, salmesang, ekskursjoner til gudshus og religionsrelaterte rollespill. Lomsdalen (2021a, 2023) viser gjennom analyser av klagesaker til statsforvalterne at fritaksønskene ikke begrenser seg til KRLE-faget og gudstjenester: De kan også dreie seg om svømmeundervisning, seksualitetsundervisning eller evolusjonslære. Eiken (2024) dokumenterer at temaer rundt kjønn og seksualitet i skolen kan utløse krav om fritak fra foreldre, spesielt i dypt religiøse miljøer, selv om de fleste slike henvendelser har endt i avslag. Disse bidragene nyanserer inntrykket av «lite bruk» ved å påpeke at fritaksretten likevel er gjenstand for diskusjon, og at det finnes en viss variasjon i hvilke områder den berører.

Skolegudstjenester og juleavslutninger

Et av de mest omdiskuterte temaene knyttet til fritaksretten er skolegudstjenester som en del av førjulsavslutningen. Flere artikler (Øierud 2019; Bråten 2019; Engebretsen 2020) gir et bilde av at debatten ofte handler om praksisen rundt obligatoriske gudstjenester på skolen og hvorvidt de alternative tilbudene er likeverdige. I disse studiene drøftes fritaksrettens rolle i å verne elever som ikke ønsker å delta.

Samtidig blir det fremhevet at et reelt alternativ kan være ressurskrevende å organisere, og at det i praksis ofte oppstår både kvalitetsforskjeller og inntrykk av ekskludering når noen elever er i kirken og andre blir værende på skolen. Øverlien (2017) peker på at juleavslutninger i skolen kan gjennomføres på svært ulike måter, men at lærerne sjelden opplever formelle fritak knyttet til disse arrangementene. Hun peker også på faren for at skolegudstjenester og juleavslutninger blandes sammen i kritikken. Likevel løftes det frem at skoler må være i forkant for å unngå at elever og foreldre føler seg tvunget til å be om fritak.

Fritaksrett i praksis: usikkerhet og forebyggende dialog

En rekke studier gir et bilde av at lærere og skoleledere ofte er usikre på hvor grensen går mellom «objektiv, kritisk og pluralistisk» undervisning og forkynnelse. Opsal (2013) illustrerer dette godt i sitt materiale om påskevandring, der lærere fryktet at aktiviteter som sang og nattverd kunne fremstå som religiøs praksis. Tilsvarende fremkommer i Finsrud (2022) og Karlsen (2023) når ekskursjoner diskuteres: Lærerne opplever planlegging av slike aktiviteter som potensielt konfliktfylt, nettopp fordi de er usikre på hvordan foreldre vil reagere og hvorvidt det kan oppfattes som forkynning. Mange av disse studiene framhever dialog og grundig informasjon som avgjørende for å forebygge fritaksønsker. Ved å gi tydelig beskjed om at formålet er kunnskapsinnhenting, kan man ofte avdramatisere opplegget.

Fritaksrett som verktøy – og som kilde til splittelse

Flere bidrag diskuterer spenningen mellom fritaksretten som en sikkerhetsventil for religiøse og livssynsmessige minoriteter på den ene siden, og som en potensiell kilde til sosial splittelse på den andre. Fauske (2013) og Lomsdalen (2021b) trekker frem at fritaksretten kan sikre barns og foreldres rett til å frasi seg undervisning de opplever som krenkende. Samtidig kan selve fritaksgjennomføringen skape en dynamikk der noen elever «blir utenfor», noe som i sin tur kan gjøre det vanskelig å oppnå fellesskapsfølelse og inkludering i skolen. Denne tematikken er særlig belyst i tilknytning til skolegudstjenester (Engebretsen 2020) og religiøse feiringer (Aasland 2023). Lærere som ble intervjuet, kunne oppleve ubehag ved å måtte sende ut invitasjon til gudstjeneste og tilby et alternativ, fordi det fremstår som en inndeling av klassen.

Hvem undersøkes?

En metodisk tendens i fagfeltet er at mange studier bygger på intervjuer og spørreundersøkelser med lærere og skoleledere, og at det er færre som utforsker fritaksretten direkte fra elevenes eller foreldrenes perspektiv. Særlig Hovdelien (2009, 2011), Kleive (2013) og Fuglseth (2014) gir rektorer og lærere stor plass i sine undersøkelser, mens Lomsdalen (2019, 2021a) tar utgangspunkt i dokumenter fra statsforvalterne, som ofte kommer fra skolens side. Noen masteroppgaver (Weigård 2007; Selhi 2020; Alnes 2023) gir et innblikk i hvordan foreldre og elever fra ulike livssyn opplever regelverket. Disse gir et bilde av at foreldres krav om fritak primært

gjelder gudstjenester, julespill og enkelte aktiviteter de anser som forkynnende eller i strid med deres overbevisning. Minoriteters erfaringer (for eksempel muslimske, hinduistiske og buddhistiske foreldre i Alnes 2023) belyser samtidig at en del foreldre ikke har fått tydelig informasjon om muligheten for fritak, og at de nøler med å kreve det fordi de frykter å skape konflikt eller stigmatisere egne barn.

Fritaksretten og ulike tros- og livssynssamfunn

Flere arbeider belyser spesifikt hvordan forskjellige tros- og livssynsgrupper forholder seg til fritaksretten. Weigård (2007) undersøkte ulike trossamfunns offisielle tekster og finner at skillet mellom deltakelse og observasjon i religionsundervisningen kan være vanskelig å gjennomføre i praksis. Lomsdalen (2021a) og Selhi (2020) viser hvordan muslimske familier ofte søker fritak fra svømming, særlig når kjønnsdeling ikke er ivaretatt. For kristne grupper finnes eksempler på ønske om fritak fra undervisning om evolusjon, kjønns- og seksualitetsmangfold (Lomsdalen 2021a; Eiken 2024). Humanistiske foreldre benytter fritaksretten særlig når det kommer til skolegudstjenester og påskevandring, men også her er det en variasjon, hvor også muslimske foreldre ber om fritak fra dette (Opsal 2013; Engebretsen 2020; Lomsdalen 2021a). Dermed rommer fritaksretten en betydelig bredde, avhengig av hvilke religioner eller livssyn og hvilke konkrete undervisningstemaer som er i fokus.

Historiske perspektiver og lovendringer

Skrunes (2011a, 2011b, 2012) og Seland (2013) gir historiske oversikter over fritaksrettens rettslige og kulturelle utvikling, fra den perioden hvor kristendommen stod sterkt i skolen, til dagens pluralistiske samfunn. Her fremgår det at fritaksretten har gjennomgått flere revisjoner, særlig i forbindelse med kritikk fra internasjonale menneskerettighetsinstanser. Ifølge Gravem (2005a, 2005b, 2006) og Høstmælingen (2006) var kritikken knyttet til et mangelfullt skille mellom undervisning og forkynnelse i det daværende KRL-faget, samt mulige brudd på krav om nøytralitet og foreldres rett til å bestemme religiøs oppdragelse. Diskusjonen har ført til at norsk lovgivning stadig har blitt justert, sist i 2023, med virkning fra høsten 2024 (Lomsdalen 2024). Denne reformen innebærer blant annet en presisering av fritaksretten i videregående opplæring, noe Andreassen (2015) og Høstmælingen (2015) lenge argumenterte for.

Andre kontroverser: musikk, kjønn og ekskursjoner

Noen studier, som Dalane (2014) og Eiken (2024), belyser at fritaksretten kan være relevant i andre fagområder enn KRLE. Dalane (2014) peker på at musikkundervisningen kan oppleves problematisk for en del muslimske elever som mener noen musikalske uttrykk er forbudt eller lite forenlig med islam. Eiken (2024) finner at undervisning om kjønn og seksualitet, særlig i ungdomsskolen, kan trigge ønske om fritak blant konservative kristne foreldre. Disse undersøkelsene gir et bilde av at fritaksretten har et potensial til å skape diskusjoner og motsetninger, også i fag som musikk, naturfag og samfunnsfag. Finsrud (2022) og Karlsen (2023) retter

søkelyset mot ekskursjoner i KRLE-faget og gir et bilde av at lærere noen ganger oppfatter en risiko for at aktivitetene kan gli over i forkynnelse. Dette kan føre til at foreldre vurderer å be om fritak, eller at lærerne endrer planene for ikke å risikere konflikter.

Dialog som forebygging

En rød tråd i mange av arbeidene er at grundig dialog mellom skole og hjem forebygger behovet for fritak. Ved å forklare intensjonen med aktiviteten, at det dreier seg om kunnskap, ikke forkynnelse, kan skolen bygge tillit og unngå misforståelser. Samtidig kan en formell fritaksrett oppleves betryggende for foreldre og elever som har reell motstand mot spesifikke aktiviteter. Flere (Opsal 2013; Selhi 2020; Alnes 2023) understreker at mangel på informasjon, eller sen informasjon, kan skape usikkerhet, og dermed øke sannsynligheten for at foreldre benytter seg av fritaksmeldinger. Når fritak først blir valgt, kan det kreve betydelige ressurser fra skolens side i form av alternative opplegg. Dermed viser studiene at aktiv dialog og forutsigbarhet er en sentral del av skolens arbeid for å forebygge sosiale eller pedagogiske utfordringer.

Oppsummerende betraktninger

Gjennomgangen av forskningsbidrag om fritaksordningen peker på at forskningstemaet har utviklet seg i takt med nye lovendringer og endrede samfunnsforhold. Mens de tidligste arbeidene (Duesund 2005; Gravem 2005a, 2005b, 2006; Høstmælingen 2006) hovedsakelig er preget av juridisk og teoretisk drøfting, har nyere bidrag fra midten av 2000-tallet og fremover (Hovdelien 2009; Kleive 2013; Fuglseth 2014; Lomsdalen 2019, 2021a, 2023) i større grad omfattet empiriske undersøkelser. De fleste empiriske studiene bekrefter at fritaksretten formelt er tilgjengelig, men i liten grad brukes. Likevel finnes det indikasjoner på et videre anvendelsesområde: Fritak fra skolegudstjenester, ekskursjoner, musikkundervisning, seksualitetsundervisning, evolusjonslære, svømming og feiring av merkedager (for eksempel jul og påske).

Hovedbildet i forskningen er at skolene og kommunene håndterer fritaksretten ulikt, avhengig av lokalt elevgrunnlag, lærerkompetanse og ressurser. Noen utarbeider grundige alternative opplegg, mens andre tilbyr lite mer enn «tilsyn på skolen» for de som ikke ønsker å delta. I denne sammenhengen fremhever flere at slik variasjon kan oppleves lite forutsigbar for både foreldre og elever, og at det kan stå i veien for idealet om et reelt likeverdig alternativ. I Engebretsens (2020) materiale understrekes blant annet hvordan en rekke skoler praktiserer påmelding til skolegudstjenester på måter som presser foreldre til å ta stilling, med risiko for å skape ekstra oppmerksomhet rundt dem som ikke ønsker å delta.

Ved nærmere ettersyn fremgår også at det fremdeles er behov for mer forskning på foreldres og elevers perspektiv, særlig for å avdekke hvordan de opplever skole-hjem-samarbeidet når kontroversielle temaer oppstår i undervisningen. Kvalitative intervjuer med foreldre i religiøse minoriteter (Weigård 2007; Alnes 2023) gir innblikk i at mange

foreldres valg om fritak eller ikke fritak påvirkes av frykt for stigmatisering eller bekymring for at barna skal skille seg ut. Studier som Dalane (2014) og Selhi (2020) belyser dessuten elevenes egne erfaringer, blant annet i musikkfaget og med religiøs praksis i hverdagen, men viser også hvor begrenset forskningsomfanget er på dette punktet. De fleste studier hviler fremdeles på at voksne fagpersoner (lærere, skoleledere, statsforvaltere) forteller om hvordan de mener fritaksordningen fungerer, heller enn på elevenes beskrivelser.

Sammenfattende kan det dermed konkluderes med at forskningen på fritaksretten gir et bilde av at ordningen i liten grad fører til et stort antall fritakssøknader i praksis, men at den likevel er et viktig prinsipp for å ivareta religiøse og livssynsmessige minoriteters rettigheter. Flere av arbeidene (Opsal 2013; Lomsdalen 2021a; Eiken 2024) antyder at fritaksretten fungerer som en «sikkerhetsventil» for foreldre i saker der de opplever en klar konflikt med egne verdier. Samtidig fremstår fritaksretten som en kilde til profesjonell usikkerhet for lærere, rektorer og andre aktører i skoleverket, særlig fordi skillet mellom «undervisning» og «forkynnelse» tidvis er vanskelig å definere i praksis. Dialog, informasjon og god planlegging fremheves ofte som nøkkelfaktorer for å unngå at fritak blir nødvendig, men også for å unngå at elever som faktisk søker fritak, marginaliseres.

Avslutningsvis viser den samlede litteraturen at fritaksretten har gått fra å være et relativt lite diskutert fenomen i norsk skoleforskning til å bli et tema som, i takt med endringer i lovgivning og samfunns sammensetning, stadig trekkes inn som et viktig verktøy for å balansere hensynet til foreldres og elevers overbevisning mot skolens mandat om å tilby en likeverdig og inkluderende opplæring. Selv om formelle fritakssønsker er få, rommer diskusjonen om fritaksretten en bredde av praksiser og problemstillinger, der alt fra skolegudstjenester og juleavslutninger til seksualitetsundervisning og musikkfagets innhold kan utløse spørsmål om retten til å avstå. Studiene belyser hvordan et godt samarbeid mellom skole, elev og foresatte kan forebygge mange misforståelser og eventuelle søknader, men understreker også at fritaksretten bør håndteres med grundighet og respekt for at den kan være en nødvendig mulighet for noen.

Noe skrevet om, lite forsket på

Fritaksrettens fremvekst i norsk skoleforskning har vært gradvis og episodisk, som artikkelen illustrerer. Selv om litteraturen i hovedsak har omhandlet bredere problemstillinger, har fritaksretten likevel fremstått som en tilbakevendende tematikk, ofte i form av et undertema. Likevel er det enkelte forskere, særlig Hovdelien og Lomsdalen gjør fritaksretten til hovedspor i sine arbeider. Disse studiene belyser både omfang, lovmessige endringer og praktiske implikasjoner knyttet til fritaksretten i skolen.

En sentral observasjon er at fritaksretten i mange arbeider studeres i lys av religionsundervisningens historikk og kontekst, der forskere trekker vekslers på menneskerettslige instrumenter som Europarådets menneskerettighetskonvensjon

(EMK) og FNs menneskerettighetskomité. Arbeidene (for eksempel Gravem 2005a, 2005b, 2006 og Høstmølingen 2006) viser hvordan kritikken mot det daværende KRL-faget påvirket norske myndigheters reformer og hvordan regelverket for fritak ble justert fra 2005 og fremover. Likefullt indikerer bidrag som Lomsdalen (2024) at regelverket fortsetter å utvikle seg, med nye lovendringer og presiseringer i opplæringsloven. Denne jussen er i seg selv et betydelig forskningstema, men drøftes oftest uten store mengder empirisk data.

Den empiriske forskningen som foreligger, har i hovedsak en kvalitativ karakter. Oppgaver og artikler som Opsal (2013), Dalane (2014), Finsrud (2022) og Karlsen (2023) bygger på semistrukturerte intervjuer, observasjoner og dokumentanalyser. Spørreundersøkelser fra Kleive (2013) og Fuglseth (2014), og delvis Hovdelien (2009, 2011), utgjør de viktigste kvantitative unntakene. Ved slike datainnsamlinger får vi et overblikk over rektors og lærers erfaringer med fritaksretten, men også et glimt av praksis i klasserommet. Studiene spriker i omfang og geografi, men tegner likevel et rimelig konsistent bilde: Det kan se ut til at det er få fritaksønsker, samtidig som det foreligger indikasjoner på et videre anvendelsesområde enn tidligere antatt.

Eksempelvis fant Hovdelien (2009, 2011) i sin undersøkelse av rektorer i Oslo og Agder at over halvparten aldri hadde mottatt noen fritaksmelding. Kleive (2013) rapporterte liknende lave tall fra Sunnmøre. Likevel drøfter Fuglseth (2014) et bredt spekter av fritaksønsker rapportert fra en lærerundersøkelse nord for Dovre. Tilsvarende ser vi at Lomsdalen dokumenterer klagesaker til statsforvalteren som vitner om et reelt spenn i hvilke temaer foreldre ønsker å skjerme barna for. Dette omfatter alt fra gudstjenester og salmesang til svømming, seksualitetsundervisning og evolusjonen som tema. Eiken (2024) utvider perspektivet ytterligere ved å peke på kjønn og seksualitet som områder der konservative foreldre kan oppleve undervisningen som problematisk.

Videre fremgår det at majoriteten av forskningen konsentrerer seg om skoleleders, lærers og eventuelt statsforvalternes vurderinger av fritaksretten. Studier som Weigård (2007) og Alnes (2023) trekker inn tros- og livssynssamfunn og religiøse minoritetsforeldre, men disse representerer unntak. Vi vet relativt lite om hvordan elevene selv opplever å søke eller ikke søke om fritak, eller hvordan barn opplever å bli tatt ut av aktiviteter. Imidlertid bidrar studier som Dalane (2014) og Selhi (2020) med noe innsikt i elevenes perspektiver, gjennom intervjuer med muslimske ungdommer som blant annet vurderer musikkundervisning eller fysiske aktiviteter som potensielt uforenlige med deres tro. Forskningsbildet gir likevel inntrykk av at elevenes egne stemmer er underrepresentert, og at flere fremtidige studier kunne ha nytte av en tettere dialog med barn og unge.

Et annet viktig poeng er at mange aktører, blant annet Opsal (2013), Engebretsen (2020) og Finsrud (2022), understreker behovet for dialog og tydelig informasjon som forebyggende for unødige fritaksmeldinger. Når skolen kommuniserer klart at aktiviteten primært har et kunnskapsformål, ikke et forkynnende formål, blir behovet for fritak ofte mindre. Likevel er det en vedvarende usikkerhet knyttet til hvor grensen går mellom en religionsundervisning som er «objektiv, kritisk og pluralistisk» og det å drive forkynnelse. Denne usikkerheten er også gjeldende i diskusjoner om skolegudstjenester, juleavslutninger og ekskursjoner til gudshus, der flere lærere frykter

å trå feil og dermed trigge foreldre til å kreve fritak. Studier som Opsal (2013), Finsrud (2022) og Karlsen (2023) viser nettopp at sang, bønn eller rituelle innslag kan gi næring til slike bekymringer. Dermed kan fritaksretten, selv om den anvendes sparsomt, likevel være en kilde til usikkerhet i profesjonen.

Likefullt påpeker flere (Engebretsen 2020; Aasland 2023) at fritak også kan skape splittelser i klasserommet: En gruppe «går i kirken», mens en annen gruppe blir igjen, eventuelt får et alternativt opplegg som ikke nødvendigvis er likeverdig. Det gjør at fritaksordningen, parallelt med å ivareta foreldres og elevers overbevisning, har potensial til å virke ekskluderende for dem som tar den i bruk.

Avslutningsvis reiser forskningen flere normative spørsmål. Hvordan bør regelverket utformes for å balansere hensynet til foreldres og elevers rettigheter mot skolens mandat om fellesskapsbygging og faglig formidling? I lys av ny lovgivning (Lomsdalen 2024) omfatter fritaksretten nå også videregående opplæring. Blir dette formelt bekreftet i praksis, vil framtidige forskningsprosjekter kunne vurdere om dette endrer antallet fritak eller skaper nye utfordringer, eksempelvis i møtet med undervisning om kontroversielle temaer som kjønns- og seksualitetsmangfold. Gitt at flere studier finner at fritaksretten sjelden brukes, men ofte diskuteres, vil det også være interessant å se om skolene anlegger en mer forebyggende holdning i årene fremover, eller om de fortsetter å vekke eget handlingsrom høyest.

Til sammen viser dette at fritaksretten langt ifra er statisk. Den utvikler seg i møte med nye samfunnsutfordringer, rettsavgjørelser og pedagogiske praksiser. På tross av en lav formell frekvens, vekker fritaksmuligheten bekymring blant lærere og rektorer, men den ivaretar også sentrale menneskerettslige prinsipper for minoriteter. Videre forskning kan med fordel legge mer vekt på elevenes syn, samtidig som tverrfaglige bidrag mellom juss, religionsdidaktikk og pedagogikk kan styrke vår forståelse av hvordan fritaksretten påvirker, og påvirkes av, det flerkulturelle klasserommet. Dermed vil kunnskapsgrunnlaget kunne bli mer nyansert, og praksisfeltet bedre rustet til å håndtere problemstillinger knyttet til fritaksretten i norsk skole.

Referanser

Alnes, C. D. (2023). *En kvalitativ studie av religiøse minoritetsforeldres samarbeid med skolen – opplever de anerkjennelse og respekt for egne religiøse og kulturelle verdier?* [Høgskulen på Vestlandet]. <https://hdl.handle.net/11250/3088279>

Bhagat, S. N. (2017). *Barns religionsfrihet i den offentlige skolen* [Master, Universitetet i Oslo]. <https://www.duo.uio.no/handle/10852/56697>

Booth, A., Noyes, J., Flemming, K., Gerhardus, A., Wahlster, P., van der Wilt, G. J., Mozygemba, K., Refolo, P., Sacchini, D., Tummers, M. & Rehfuss, E. (2018). Structured methodology review identified seven (RETREAT) criteria for selecting qualitative evidence synthesis approaches. *Journal of Clinical Epidemiology*, 99, 41-52. <https://doi.org/10.1016/j.jclinepi.2018.03.003>

Bråten, O. M. H. (2019). Mye på spill - den nasjonale debatten om skolegudstjenester belyst med to lokale caser. *Din (trykt utg.)*, (2).

<https://www.ojs.novus.no/index.php/DIN/article/view/1720>

Clark, T., Foster, L., Sloan, L. & Bryman, A. (2021). *Bryman's social research methods* (6. utg.).

Council of Europe. (2013). *European Convention on Human Rights*.

https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf

Dalane, M. H. (2014). *Mer eller mindre haram? Unge, norske muslimers forhold til musikk og musikkundervisningen i skolen* [Masteroppgave, MF vitenskapelig høyskole for teologi, religion og samfunn]. <http://hdl.handle.net/11250/220027>

Duesund, K. (2005). Krl-faget og fritaksrett for muslimske elever. *Din*, 2005(1-2), 41–54. <http://hdl.handle.net/11250/2438188>

Dybdahl, G. L. (2002). Hjem og skole i samarbeid finner veier i vanskelig terreng. *Norsk pedagogisk tidsskrift*, 86(4), 301-307. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-2987-2002-04-05>

Dybdahl, G. L. (2008). KRL-faget og fritak. *Bedre skole (trykt utg.)*, Nr. 3 (2008), 63-67. <https://www.nb.no/items/b7e91c7c2d2150b2b0ca96a22bbdffe3?page=25>

ECtHR. (2007). *Case of Folgerø and others v. Norway*.

<https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-81356>

Eiken, E. N. (2024). *Kjønn på timeplanen : en diskursiv analyse av debatten om temaet kjønn i skolen* [MF vitenskapelig høyskole].

<https://hdl.handle.net/11250/3145313>

Engbretsen, A. (2020). *Hva er et likeverdig alternativ? En studie av osloskolenes håndtering av fritak fra skolegudstjenester sett opp mot regjeringens veileder* [Master, OsloMet - Storbyuniversitetet]. <https://hdl.handle.net/10642/9140>

Europarådet. (1952). *Protocol 1 to the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*. <https://lovdata.no/lov/1999-05-21-30/emke/p1/a2>

Fauske, R. (2013). "Eg er så redd for ikkje å vere nøytral nok": Korleis skal ein tolke kravet om ei objektiv og nøytral undervisning, og kva problem er knytte til desse målsettingane? I B. Afset, K. Hatlebrekke & H. V. Kleive (Red.), *Kunnskap til hva? : om religion i skolen* (Bd. nr. 20, s. 215–238) (Kyrkjefag profil). Akademika forlag.

Finsrud, S. M. (2022). *Ekskursjon som læringsaktivitet i KRLE-faget* [Bachelor, NTNU]. NTNU. <https://hdl.handle.net/11250/3000758>

Forente Nasjoner. (1966). *Konvensjon om sivile og politiske rettigheter*. Forente Nasjoner. <https://www.fn.no/om-fn/avtaler/menneskerettigheter/konvensjon-om-sivile-og-politiske-rettigheter>

- Fuglseth, K. (2014a). Det erfarte RLE-faget. I K. Fuglseth (Red.), *RLE i klemme: ein studie av det erfarte RLE-faget* (1. utgave. utg., s. 11–24). Fagbokforlaget.
- Fuglseth, K. (2014b). Orienteringas bakside. Om indirektisering av undervisninga i RLE-faget. I K. Fuglseth (Red.), *RLE i klemme: ein studie av det erfarte RLE-faget* (1. utgave. utg., s. 63–84). Fagbokforlaget.
- Gravem, P. (2005a). Religions- og livssynsundervisning i skolen innenfor rammene av menneskerettighetene. *Norsk Teologisk Tidsskrift*, 106(2), 67-86.
<https://doi.org/doi:10.18261/ISSN1504-2979-2005-02-02>
- Gravem, P. (2005b). Religions- og livssynsundervisning i skolen innenfor rammene av menneskerettighetene. *NTT*, 106(2), 67-86. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-2979-2005-02-02>
- Gravem, P. (2006). KRL-faget og menneskerettighetene : - et bidrag til en tverrfaglig debatt. *Norsk teologisk tidsskrift (trykt utg.)*, Årg. 107, h. 1 (2006), [47]-61.
- Hovdelien, O. (2009). Fritaksproblematikken som forsvant : norske grunnskolerektorer og skolens fritaksbestemmelser. *Prismet*, 60(3), 131–142.
- Hovdelien, O. (2011). *Den multikulturelle skolen - hva mener rektorene? Grunnskolerektorer, skolens verdiforankring og religions- og livssynsundervisningen* [Doktoravhandling, Universitetet i Agder].
- Hovdelien, O. & Neegaard, G. (2014). Gudstjenester i skoletiden - rektorenes dilemma. *Norsk pedagogisk tidsskrift*.
- Hovdelien, O. & Neegaard, G. (2020). Gudstjenester i skoletiden – behov for en klarere rollefordeling mellom kirke og skole? *Prismet (Oslo)*, 71(1), 75-79.
<https://doi.org/10.5617/pri.7879>
- Høstmælingen, N. (2006). For sterk trospåvirkning: norsk kristendomsundervisning i strid med menneskerettighetene. *NTT*, 106(4), 232-248.
<https://doi.org/10.18261/ISSN1504-2979-2005-04-03>
- Jensen, C. L. (2016). «Vi lever i et kristent land som ikke skal være kristent lenger» : en kvalitativ studie av religion- og livssynslæreres synspunkter på å undervise i KRLE-faget i mangfoldige elevgrupper [Master, Universitetet i Agder].
<http://hdl.handle.net/11250/2434336>
- Karlsen, O. (2023). *Ekskursjoner i KRLE-faget. En kvalitativ studie av et utvalg læreres vurderinger og refleksjoner om arbeidsmåten* [NLA Høgskolen].
<https://hdl.handle.net/11250/3091672>
- Khan, K. S., Kunz, R., Kleijnen, J. & Antes, G. (2003). Five Steps to Conducting a Systematic Review. *Journal of the Royal Society of Medicine*, 96(3), 118-121.
<https://doi.org/10.1177/014107680309600304>
- Kleive, H. V. (2013). RLE på Sunnmøre. I B. Afset, K. Hatlebrekke & H. V. Kleive (Red.), *Kunnskap til hva? : om religion i skolen* (Bd. nr. 20, s. 11–26) (Kyrkjefag profil). Akademika forlag.

Köhler-Olsen, J. (2014). Svømmeundervisning i den offentlige skolen: jenters rett til utdanning og rett til ikke-diskriminering i menneskerettslig belysning. I A. Hellum &

J. Köhler-Olsen (Red.), *Like rettigheter - ulike liv : rettslig kompleksitet i kvinne-, barne- og innvandrerperspektiv* (s. 291–318). Gyldendal juridisk.

Leganger-Krogstad, H. (2007). Møtet mellom fag og politikk i en læreplanprosess, eksemplifisert ved KRL. *Acta didactica Norge*, 1(1).

<https://doi.org/10.5617/adno.1014>

Lied, S. (2008). KRL-faget i Strasbourg – Presentasjon av dom og dissens i EMD og skisse av en mulig vei videre. *Norsk Teologisk Tidsskrift*, 109(1), 55-71.

<https://doi.org/10.18261/ISSN1504-2979-2008-01-02>

von der Lippe, M. (2007). Religion i skolen — fra Bergen til Paris. *Kirke og kultur*, 112(2), 159-174. <https://doi.org/doi:10.18261/ISSN1504-3002-2007-02-06>

von der Lippe, M. (2017). Fritak for hvem og for hva? I M. v. d. Lippe & S. Undheim (Red.), *Religion i skolen : didaktiske perspektiver på religions- og livssynsfaget*. Universitetsforlaget.

von der Lippe, M. (2018). The right to be Exempted. I H. Rydving & S. Olsson (Red.), *Religion, law, and justice* (s. 145–172). Novus Forlag.

von der Lippe, M. (2019). "It's complicated". Et historisk blikk på forholdet mellom religionsvitenskap og religions- og livssynsfagene i norsk skole. *Chaos - Skandinavisk tidsskrift for religionshistoriske studier*, 70(2), 121–142.

Littell, J. H., Corcoran, J. & Pillai, V. (2008). *Systematic Reviews and Meta-Analysis*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195326543.001.0001>

Lomsdalen, C. (2019). *Den besværlige fritaksretten. Om klagesaker og henvendelser gjort til fylkesmannsembetene knyttet til Opplæringsloven §2-3a*. [Master, Universitet i Bergen]. Bergen. <https://hdl.handle.net/1956/21167>

Lomsdalen, C. (2021a). Fritak og religiøse spenninger i skolen. *Prismet*, 72(2), 153-170. <https://doi.org/10.5617/pri.8884>

Lomsdalen, C. (2021b). Motstridende rettigheter i klasserommet og fordommer mot enkeltgrupper. I M. S. v. d. Lippe (Red.), *Fordommer i skolen. Gruppekonstruksjoner, utenforskap og inkludering* (s. 276–294). Universitetsforlaget. <https://doi.org/10.18261/9788215037417-2021-12>

Lomsdalen, C. (2022). Fritaksklagene jeg ikke fant. *Norsk pedagogisk tidsskrift*, 106(1), 69-78. <https://doi.org/10.18261/npt.106.1.7>

Lomsdalen, C. (2023). Islam, kjønn, og fritaksproblematikk i skolen. Svømmeundervisningen som kjerne til konflikt i fritakssaker. *Tidsskrift for islamforskning*, 17(1), 24, Artikkel 3. <https://doi.org/https://doi.org/10.7146/tifo.v17i1.137275>

Lomsdalen, C. (2024). Fritak på religiøst grunnlag, en endringsmelding. *Prismet*, 75(4), 229–246. <https://doi.org/10.5617/pri.12027>

Lov om grunnskolen og den vidaregåande opplæringa, LOV-1998-07-17-61 (1998). <https://lovdata.no/dokument/NLO/lov/1998-07-17-61>

Lov om grunnskolen og den vidaregåande opplæringa, LOV-2023-06-09-30 (2023). <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2023-06-09-30>

Moher, D., Liberati, A., Tetzlaff, J. & Altman, D. G. (2009). Preferred reporting items for systematic reviews and meta-analyses: the PRISMA statement. *BMJ*, 339, b2535. <https://doi.org/10.1136/bmj.b2535>

Munthe, E., Bergene, A. C., Braak, D. t., Furenes, M. I., Gilje, T. M., Keles, S., Ruud, E. & Wollscheid, S. (2022). Systematisk kunnskapsoppsummering utdanningssektoren. *Norsk pedagogisk tidsskrift*, 106(2), 131-144. <https://doi.org/10.18261/npt.106.2.5>

Opsal, R. R. (2013). *Påskevandring : påskevandring som arbeidsmåte i RLE-faget og grenseobjekt i samarbeidet mellom skole og kirke* [Master, MF vitenskapelig Høgskole].

PRISMA. (2020). *PRISMA Flow Diagram*. <https://www.prisma-statement.org/prisma-2020-flow-diagram>

Seland, I. (2013). Fellesskap for utjevning – Norsk skolepolitikk for en flerreligiøs og flerspråklig elevmasse etter 1970. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 54(2), 188-214. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-291X-2013-02-03>

Selhi, J. (2020). *Religionsutøvelse på skolen : en kvalitativ undersøkelse av muslimske elevers religionsutøvelse i norsk skole* [Master, MF vitenskapelige høyskole]. <https://hdl.handle.net/11250/2673963>

Sjursen, M. (2023). *Hvordan kan virtuell virkelighet brukes i religionsundervisningen på mellomtrinnet, med særlig henblikk på ekskursjon?* [Master, NLA Høgskolen]. <https://hdl.handle.net/11250/3094118>

Skrunes, N. (2011a). Fritak og handlingsrom i grunnopplæringen i skyggen av enhetsskolens fremvekst 1889 til 1970. *Prismet*, Årg. 62, nr. 4 (2011), 209-228.

Skrunes, N. (2011b). Fritak og handlingsrom i grunnopplæringen: i spenning mellom religiøs enhet og pluralitet på 1800-tallet. *Prismet (trykt utg.)*, 62(1).

Skrunes, N. (2012). Fritaksrett og handlingsrom i grunnopplæringen: i spenningen mellom religiøs og kulturell enhet og pluralitet fra 1970-tallet til i dag. *Prismet (trykt utg.)*, 63(2).

Straum, O. K. (2014). KURLE-Survey. I K. Fuglseth (Red.), *RLE i klemme: ein studie av det erfarte RLE-faget* (1. utgave. utg., s. 25–42). Fagbokforlaget.

FRITAKSRETTEEN, EN SYSTEMATISK KUNNSKAPSOVERSIKT. EN UNDERSØKELSE AV
FORSKNING PÅ RELIGIØSE OG LIVSSYNSBASERTE FRITAK I NORSK SKOLE
Christian Lomsdalen

United Nations Human Rights Committee. (2004). *Leirvåg and ors v. Norway*.
<https://juris.ohchr.org/casedetails/1298/en-US>

Weiglin, E. (2023). «Store slott og store statuer»: En kvalitativ undersøkelse av
estetiske arbeidsmetoder i begynneropplæring i KRLE-faget [Høgskulen på
Vestlandet]. <https://hdl.handle.net/11250/3076577>

Weigård, E. M. (2007). "...ei kristen og moralsk oppseding...": en fagdidaktisk
undersøkelse av religions- og livssynsminoriteters holdninger til grunnskolefaget
Kristendoms-, religions- og livssynskunnskap [Universitetet i Oslo].
<http://urn.nb.no/URN:NBN:no-15014>

Øierud, G. L. (2019). Skolegudstjenester - føringer, friksjon, forandring. *Prismet*
(Oslo), 70(3), 257-280. <https://doi.org/10.5617/pri.7148>

Øverlien, M. (2017). *Juleavslutninger i skolen – et inkluderende fellesarrangement?*

Aasland, G. (2023). Elever av Jehovas vitner i klasserommet. I. Universitet i Sørøst-
Norge. <https://hdl.handle.net/11250/3080790>